

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2018, pp. 212-220.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2018.143937>

УДК 373.3.061:811.161.2

ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ В ПОЧАТКОВІЙ МОВНІЙ ОСВІТІ СЬОГОДЕННЯ

Марія ФЕДУРКО,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) mfedurko@ukr.net

Мар'яна ТОМ'ЯК,

студентка Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1148-3867>

Research ID: T-2629-2018 <http://www.researcherid.com/rid/T-2629-2018>

Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board
25.07.2018

Статтю опубліковано / The article is published 15.11.2018

У статті наголошено на вагомості відомостей соціокультурного плану в реалізації провідної мети сучасної початкової мовної освіти – формування комунікативної компетентності молодшого школяра. Обґрунтовано необхідність використання на уроках української мови текстів письменників рідного краю як дидактичної основи для засвоєння відповідних лінгвістичних понять, розвитку мовно-комунікативних навичок і умінь учнів, їхнього національно-культурного й духовного зростання. Продемонстровано специфіку використання дібраних текстів під час вивчення відповідних мовних тем.

Ключові слова: мовна освіта; комунікативна компетентність; соціокультурна компетентність; принцип текстоцентризму; література рідного краю; львівські письменники.

LITERATURE OF HOMELAND AND SOCIO-CULTURAL COMPONENT IN PRIMARY LANGUAGE EDUCATION TODAY

Mariia FEDURKO,

Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Philology and Methods of Teaching in Elementary School

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) mfedurko@ukr.net

Maryana TOMYAK,

a student of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

The article is devoted to the important problem of modern linguodidactics in the field of primary education - the development of socio-cultural competence of students. It is emphasized that it is one of the components of communicative competence. Formation of this key competence of the individual has been recognized as the main goal of teaching Ukrainian at elementary school. It is shown that the requirement for the enrichment of the socio-cultural experience of the junior pupil involves the use in studying different language subjects of the didactic material of Ukrainian and regional history. It is recognized that the best form of presentation of this material is textual. The text demonstrates the specifics of the functioning of the learned language phenomena and units; he is the bearer of a wide variety of extra linguistic information; by its content can awaken the reader a variety of thoughts and feelings, adjust to reflections, encourage discussion; The text contains powerful educational opportunities. Therefore, not only will it help to interest children in educational material, but will also stimulate their cognitive interest and growth in terms of national-cultural. The article focuses on the writers of the native land as a reliable didactic basis for the formation of socio-cultural competence. The works of Lviv poets Igor Kalynets, Irina Kalynets, Maria Ludkevich, Bohdan Stelmakh, Maria Khorosnitskaya, Maria Chumarnaya are analyzed in the context of their Ukrainian studies and local lore significance. The material of specific poems demonstrates possible ways of assimilating language concepts and socio-cultural information, as well as developing language and communication skills and abilities.

Key words: language education; communicative competence; sociocultural competence; the principle of textcentricism; literature of native land; Lviv writers.

Постановка проблеми. Важливість мовної освіти як процесу та результату навчально-пізнавальної діяльності, спрямованої на засвоєння основ теорії мови з метою комунікації, також мовленнєвий, розумовий і естетичний розвиток особистості, визначається вагою мови в житті суспільства та людини. Мова, з одного боку, є «оселею буття» (М. Гайдеггер), а з другого, – вона «закладена в самій природі людини й необхідна для розвитку її духовних сил і світогляду» (В. фон Гумбольдт). К. Ушинський наголошував: «Не умовних звуків тільки вчиться дитина, вивчаючи рідну мову, але п'є духовне життя й силу з рідної груді рідного слова. Воно пояснює їй природу, як не міг би пояснити її жоден приро-

дознавець; воно знайомить її з характером людей, що його оточують, з суспільством, серед якого вона живе, з його історією та прагненнями, як не міг би ознайомити жоден історик; воно вводить її в народні вірування, в народну поезію, як не міг би ввести жоден естетик; воно, нарешті, дає такі логічні поняття й філософські погляди, яких, звичайно, не міг би повідомити дитині жоден філософ» [4, 270].

Усе відзначене відомим педагогом сьогодні вписується в поняття соціокультурної компетентності, яку вважають складником комунікативної і чинником соціалізації особистості, і можливе, якщо здійснюється на основі текстів відповідної тематики та змісту. Серед них не остання роль належить творам письменників рідного краю, бо Батьківщина, як відомо, починається від рідного порога.

Аналіз останніх досліджень. У програмі з української мови для початкової школи стверджено: «Навчання української мови має бути спрямоване також на формування *соціокультурної компетентності*, яка охоплює загальнокультурний розвиток учнів, адаптацію їх до життя в певному соціальному середовищі, громадянське, патріотичне, морально-етичне, естетичне виховання» [3]. Ця вимога детермінована, з одного боку, суспільно-політичними чинниками (у сучасному полікультурному світі однаково важливі як збереження власної національно-культурної ідентичності, так і толерантне ставлення до представників інших культур), а з другого, – розробленням етнолінгвістичного напрямку в сучасному мовознавстві (праці С. Єрмоленко, В. Жайворонка, М. Жуйкової, В. Кононенка, Л. Мацько та ін.), пор.: «Віками передаючись з уст в уста, закріплюючись у фольклорі і текстах пам'яток, мова збирає, оберігає і передає світовідчуття та досвід предків, їх звичаї і вірування, формує національну картину світобачення, все те, що прийнято називати духом нації» [2, 108]. У згоді з зазначеним, С. Єрмоленко і Л. Мацько уклали навчально-виховну концепцію навчання української мови, українознавчі засади якої дають поштовх для оновлення змісту та навчальних форм, для створення і впровадження нового покоління підручників [1]. Ключовими у контексті цієї концепції є настанови а) на використання відомостей про пам'ятки історії й культури, про пам'ятні місця рідного краю і його відомих людей з метою історико-культурного збагачення учнів; б) на виховання поваги до мовленнєвих традицій українського народу, бажання їх наслідувати, засвоювати типові фрейми, прецедентні феномени у вигляді прецедентних імен, текстів, ситуацій тощо, пор. з [5, 545]. Обидві ці настанови передбачають роботу на уроках української мови (і в початковій школі також) із текстом як засобом реалізації освітніх і виховних завдань.

Мета нашої розвідки – розкрити соціокультурний потенціал творів сучасних львівських письменників та обґрунтувати доцільність їхнього використання на уроках української мови в початковій школі як дидактичної основи для розвитку соціокультурної компетентності молодших школярів.

Виклад матеріалу. Вирішенню завдань соціокультурного розвитку особистості успішно слугує принцип текстоцентризму як специфічний лінгводидактичний принцип, обґрунтований у «Концепції навчання державної мови в школах України» (1996 р.) та у «Концепції мовної освіти в Україні. Проєкти» (2011 р.). Згідно з ним, до уроків української мови необхідно добирати систему вартісних текстів, які доцільно використовувати як поліфункціональні одиниці: і як джерело пізнавальної інформації, і як взірці досягнення комунікативної мети, і як засіб активізації життєвого досвіду та постановки дидактичної проблеми. Своєрідність цього принципу визначається таким:

- 1) текст є об'єктом мовного аналізу;
- 2) своїм змістом текст здатний впливати на емоційний стан учня, викликати в нього бажання висловитися стосовно аналізованої інформації, поділитися враженнями, переживаннями, вступити у полеміку;
- 3) текст створює умови для діалогізації навчального процесу, сприяє успішній соціологізації особистості, забезпечує їй, з одного боку, успішні комунікативні контакти з іншими носіями мови, а з другого, – мовну стійкість в умовах спілкування з тими, хто нехтує нормами українського літературного мовлення;
- 4) актуалізація у тексті лінгвоукраїнознавчого, лінгвокраєзнавчого, соціолінгвістичного компонентів поглиблює зв'язок навчання з життям, залучає учнів до аналізу й редагування продуктів мовленнєвої діяльності, формуючи тим самим уміння критично ставитися до власного мовлення, здійснювати його контроль і редагування.

Як видно з переліченого, принцип текстоцентризму логічно вписується в контекст провідного завдання початкової мовної освіти – формування мовної особистості, яке не можна зреалізувати поза межами її соціокультурного розвитку. Зазначене упевнює в важливості використання на уроках української мови в початковій школі високохудожніх текстів, зокрема й письменників рідного краю. Бо ж ніхто ще не спростував думки, що виховати особистість, зосібна й мовну, можна лиш на близькому за змістом і духом дидактичному матеріалі. Нижче зосередимося на текстах тих львівських письменників, що адресували свої твори не лише дорослим читачам, а й дітям, – Богдана Стельмаха, Марії Людкевич, Марії Чумарної, Марії Хоросницької, Ігоря Калинця, Ірини Калинець. Їх ана-

ліз переконую: за змістом вони доступні молодшому школяреві й можуть зацікавити його. Бо з захопленням розповідають про навколишній світ – такий знайомий і водночас сповнений дивних див. Важко ж бо знайти того, хто не відчував доторків вітру до лица або не бачив, як він, шаленіючи в бурю, гне додолу тонкі стани беріз! Аж тут раптом дізнаєшся, що у вітру є м'які лапи й легкі крила – тому-то всюди встигає:

Між грядками вітер бродить
М'яголапо й легкокрило.
Помагати всім в городі
Вистача у нього сили (М. Людкевич).

А ще цей вітер – великий трудівник, усім намагається допомогти:

Підставля квасолі плечі,
Щоб забралася на тичку.
Кукурудзяній малечі
Золоті плете косички (М. Людкевич).

І не тільки він такий працьовитий – усе в природі націлене на труд, бо вона (природа) ледарів не терпить:

Часу березень не гає,
гонить холод,
ломить кригу
і підніжкам помагає
вийти чимскоріш
з-під снігу... (М. Хоросницька).

Автори прагнуть повсякчас, щоб кожна дитина, прочитавши їхні рядки, подивилася на світ із здивуванням, точніше, навчилася дивитися на нього так, відкривати в ньому все нові й нові грані:

втік дим від вогнища
просто у синіх джинсах
розпатланий
та й подався у мандри
тільки спечену картоплину
прихопив
по дорозі до міста (І. Калинець).

Для поетів-львів'ян важливо якнайкраще розповісти про рідне місто, про його пам'ятні місця, про історію, що наче застигла у львівських мурах і кам'яницях, і про ті зміни, що внесло в них сьогодні. Скажімо, старовинні львівські ліхтарі, їх не віддано до музею, бо ще служать людям. Ось як про це розповідає своїм малим друзям Марія Хоросницька:

Львівські ліхтарі

Сяє місяць угорі, в місті світять ліхтарі. Не подумайте, що газ в ліхтарях горить весь час... Так було у давнину. Назавжди той час минув!	В старовинних ліхтарях електричний є заряд. Наче добрий чарівник, струм в залізний стовп проник й оживив старі-старі наші львівські ліхтарі.
--	---

Поети розуміють, що без минулого немає майбутнього. Тож із великим натхненням розповідають дітям про величні діла предків, про їхню самовіддану працю, про боротьбу з численними ворогами заради щасливого майбуття української держави – вірш «Вали» цього ж автора:

Воїни на смерть стояли – Ворогів від мурів гнали! Кажуть, тому сімсот років мури ці були високі...	Рів навколо був з водою, – захищав перед ордою. Вірним захистом були для людей оті вали (М. Хоросницька).
--	--

Важливим у соціокультурному розвитку є, як згадувалося, засвоєння звичаїв і традицій рідного народу, його свят, його героїв, керманичів, будівничих. Вірш допомагає це зробити найприступнішим способом. Так, усі знаємо, що одним із найвідповідальніших моментів приготування до величного свята Великодня є розмальовування писанок. Богдан Стельмах побачив це дійство так:

Як нарешті панна-писанка написалася,
То при всіх своєю вродою запишалася:
і віком весняним,
і личком рум'яним,
і косою вітвистою,
і сорочкою барвистою,
і спідничкою-міні,
і «перчиком» на коліні....

А так Марія Людкевич розповідає дітям про найкраще, найрадісніше зимове свято – Різдво Ісуса Христа, про традицію його відзначення дзвінкою колядою:

Ходить Львовом коляда, Голосиста, молода. Не минає жодну хату. Із Різдвом іде вітати.	І на санях-скороходах Коляда йде до народу. Всім бажає щастя-долі На Вкраїні – коляда.
--	---

Коляда вже розростається	В Києві, у Гуляй-полі
І у вікнах не вміщається,	Голосиста, молода...
В світ виходить із будинків,	Радуйтеся!
Брам їй мало, вулиць, Ринку...	

Наведених прикладів достатньо, щоб пересвідчитися, що тексти усіх згаданих письменників багаті й у мовному плані. По-перше, автори вправно послуговуються словниковим складом мови, використовуючи не тільки загальноновживану, стилістично нейтральну, а й стилістично забарвлену лексику, зокрема індивідуально-авторські новотвори, також поетичні тропи й стилістичні фігури, див. для прикладу, таку розгорнуту метафору-персоніфікацію:

Біля сонця шепоче поле
І стернею небо коле,
Гріє лапки журавлів,
Вигляда сімох вітрів (М. Людкевич).

Уважаємо, що такого взірця тексти доцільно застосовувати на уроках української мови, щоб на їх основі не тільки вивчати різні мовні явища а й розвивати соціокультурну компетентність. Наведемо кілька взірців такого застосування:

Вправа 1. Прочитайте наведені речення. Чи можна їх вважати текстом? Чому? Відновіть текст.

– Він не мав, не носив черевик.
Він сидить собі в теплому комині,
Його звали Димок-домовик
І до всіх своїх друзів він звик.
Звідки бачить, що діється в домі
Жив у домі старім домовик (М. Людкевич).

– Хто такий домовик? Як до нього ставиться автор? Доведіть. Чи вірите ви в домовиків?

Вправа 2. Прочитайте вірш. Який настрій він викликає? Завдяки чому? Чому авторка назвала сосни та ялини нечемними? Які барви в осені? Розгляньте ілюстрацію на с. 41 (підручник «Рідна мова». 3 клас / за ред. М.С. Вашуленка). Чи збігаються вони за змістом – вірш і ілюстрація?

Осінь

Нарядилась осінь	є червона фарба
в дороге намисто,	в неї і рожева...
золоте волосся	Ще й відтінків різних
розплела над містом,	безліч осінь має,
кольорові фарби	а стрункі ялини
вийняла з кишеньі,	боком обминає...

і малює осінь	їй не шкода фарби
жовтим по зеленім...	й часу ні хвилини,
Здогадатись можна	колються нечемні
в парку по деревах:	сосни та ялини

(М. Хоросницька)

– Випишіть з вірша прикметники разом з іменниками, які вони пояснюють та питаннями, на які відповідають.

Взірець: *Намисто (яке?) дороге.*

Чи могла б обійтися авторка без слів-прикметників?

Вправа 3. Про підготовку до якого свята йдеться в цьому вірші? Яку традицію описує автор? Що необхідно для розпису писанки?

Виводить мама дивним **писачком**
по білому яйці воскові взори.
Мандрує писанка по мисочках
із цибулиним золотим узваром,
з настоями на травах, на корі,
на веснянім і на осіннім зіллі –
і писанка оранжево горить
у філіграннім сплеті ліній.
То вже вона, як дивовижний світ,
то вже дзвенить, як **згусток** сонця,
бувають буйно квіти у росі,
олені бродять в березневім сонці (І. Калинець)

– Відшукайте слова, вжиті в переносному значенні.

– Виконайте розбір за будовою виділених слів.

Вправа 4. Прочитайте вірш. Про яке свято в ньому йдеться? Якою традицією воно супроводжується? Поміркуйте, чому?

Зелені свята
Клечається світ в зелене –
Листочками липи й клена,
Звиваються у віночки
Дванадцяти трав голосочки:
Що рутоньки та барвіночку,
Що м'ятоньки та василечку,
Рум'яноньку і любисточку,
Деревию-столісточку.

Береза із вітром грається,
У кола гіллям спілігається:
А дівонькам – розплітати,
В берези долі питати.
Клечається світ в зелене –
Зелене свято у мене!
І ще у моєї черешні,
Що ягідки родить вперше...

(М. Чумарна)

– Виділіть слова з пестливими суфіксами. Випишіть їх. Виділіть графічно корінь і суфікс.

Отже, належне розв'язання одного з завдань початкової мовної освіти – формування соціокультурної компетентності школярів – передбачає активне використання дидактичного матеріалу народознавчого змісту. Дослідження підтвердило, що тексти творів львівських письменників багаті на такий матеріал. Власне, вони є такого спрямування, тому можуть успішно використовуватися за вивчення різних мовних тем. Перспективним вважаємо розгляд цих текстів у інших лінгводидактичних аспектах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Єрмоленко С.Я., Мацько Л.І. (1994) Навчально-виховна концепція вивчення української державної мови. *Дивослово*, № 7, С. 28–33.
2. Мацько Л. (2009). *Українська мова в освітньому просторі* : навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова.
3. Українська мова / Програма для 1-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою / За заг. ред. М.С. Васьуленка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://osvita.ua/school/prograv/8793/>.
4. Ушинський К.Д.(1954). *Твори* : В 6 тт. Т.1. Київ : Рад. шк., 1954. – 552 с.
5. Шелехова Г. (2013). Формування мовної особистості як умова мовленнєвого розвитку учнів основної школи на уроках української мови. Рідне слово в етнокультурному вимірі : зб. наук. праць / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич : Посвіт, С. 543–551.

REFERENCES

1. Yermolenko, S.Ya. & Matsko, L.I. (1994) Navchal'no-vykhovna kontseptsiya vyvchennya ukrayins'koyi derzhavnoyi movy. [Educational concept for studying the Ukrainian state language]. *Dyvoslovo – Dyvoslovo, No. 7*, pp. 28-33. [in Ukrainian]
2. Matsko, L. (2009). *Ukrayins'ka mova v osvitynomu prostori* : navchal'nyy posibnyk dlya studentiv-filolohiv osvityno-kvalifikatsiynoho rivnya «mahistr» [Ukrainian language in the educational space: a manual for students of philology of educational qualification level “Master”]. Kyiv: View of the NPU named after MP Drahomanov [in Ukrainian]
3. Ukrayinska mova [Ukrainian language]. Prohrama dlya 1-4 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv z navchanniam ukrayinskoju movoyu [Program for 1-4 classes of general educational institutions with Ukrainian language education (Eds. M. Vaslulenko) [Electronic resource]. Access mode: <https://osvita.ua/school/prograv/8793/>. [in Ukrainian]
4. Ushinsky, K. D. (1954). *Tvory [Works]*: In 6 vols. T.1, Kyiv: Rad. School. [in Ukrainian]
5. Shelekhova, H. (2013). Formuvannya movnoyi osobystosti yak umova movlennyevoho rozvytku uchniv osnovnoyi shkoly na urokakh ukrayins'koyi movy. Ridne slovo v etnokul'turnomu vymiri [Formation of linguistic personality as a condition of speech development of primary school pupils at Ukrainian language lessons]. *Ridne slovo v etnokul'turnomu vymiri – Native word in the ethno-cultural dimension*. Drohobych: Posvit, pp. 543-551. [in Ukrainian]